

ВІД НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ДО ФІТОТЕРАПІЇ

- ¹ Н. О. Горчакова, д. мед. н., проф., каф. фармакол.
- ² Т. П. Гарник, д. мед. н., проф., зав. каф., фітотер., гомеопат. і біоенергоінформ. мед.
- ² В. А. Туманов, д. мед. н., проф., зав. каф. фармакол., клін. фармакол., фармац.
- ¹ І. С. Чекман, д. мед. н., проф., чл.-кор. НАН і НАМН України, зав. каф. фармакол.

- ¹ Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця, м. Київ
- ² ПВНЗ «Київський медичний університет УАНМ»

КВІТЕНЬ

*Квітів, квітів – як море безкрає:
сині, білі, червоні цвітуть.
Першотравню весна вистеляє
дорогими прикрасами путь.
Віє вітер із теплого моря,
чайка струшує воду з крила...
Світлі дні, тихі ранки прозорі...
Квітень – місяць квіток і тепла.*

А. М'ястківський

Студенти медичних факультетів вузів України з першого курсу, а особливо при вивченні фармакології, фармакогнозії, фітотерапії, клінічної фармакології, повинні бути ознайомлені з тим, що застосування природних методів терапії, а саме лікарських препаратів природного походження, є актуальним напрямком розвитку сучасної медицини [9, 13].

Народна медицина зародилася в стародавні часи і саме завдяки тому, що наші пращури жили в гармонії з природою, любили та розуміли її, вони були спроможні визначити ті рослини, з яких поступово були витягнуті діючі речовини, здатні не тільки впливати на патогенетичні механізми розвитку хвороб, але також нормалізувати функцію життєво важливих органів та підвищувати стійкість організму до різних несприятливих, у тому числі екстремальних, впливів [6]. Стародавні люди знаходили їжу і одночасно ліки, які загоювали рани, усували неприємні відчуття у травному каналі.

Поступово в людській діяльності з'являлись народні цілителі, які зрозуміли, що поряд з ними перебуває величезний скарб – рослинний світ. Народна медицина являє собою загальний підсумок накопичених знань, навичок і практики, які засновані на теоріях, вірі та досвіді корінних народів, представників різних культур, які їх застосовують для підтримки здоров'я, а також для профілактики, діагностики, покращання стану або ефективності лікування при фізичних та інших розладах [11]. Саме тоді і народилося пізнання цілющих властивостей флори, мистецтво лікування нею, а в деяких випадках, і природний спосіб її буття.

У далекі часи навіть існували античні сади здоров'я,

завданням яких були не тільки підтримка загального самопочуття, але й сприяння формуванню культури побуту та світогляду. Тогочасні поети та прозаїки зазначали наявність на клумбах цих садів улюблених в наші часи шавлії, меліси, рути, маку, барвінку, адонісу, астрагалу, рути, рододендрону, розмарину та ін. Разом з тим, у цих садах були цілющі і водночас отруйні рослини – аконіт, болиголов, чемериця, мандрагора. Ці сади вирощували не тільки для потреб здоров'я – вони стверджували відчуття неперевершеної краси та величі природи, закріплювали інстинкт єднання людини з зеленим світом, який обожаювали та звеличували середньовічні митці. І до цього часу залишаються невирішеними завдання фітотерапії: період досягнень подій минулих часів не став повноцінним надбанням сучасної медицини, залишившись невивченим, а іноді і відокремленим від неї.

Визначення фітотерапії було запропоновано французьким лікарем Анрі Леклерком, який жив і практикував у Парижі в кінці XIX – середині XX сторіччя. Сучасна фітотерапія – наука про профілактику та лікування хвороб за допомогою лікарських рослин [10]. Разом з тим, фітотерапія є складовою великої науки фітознавства, що вивчає рослини [12].

Відомо, що лікарські рослини та методи емпіричної фітотерапії відігравали важливу роль у лікарській діяльності таких видатних медиків давнини (які, в свою чергу, і були емпіричними фармакологами) – Гіпократ, Авіценна, Діоскорид, Галена, а потім і Парацельс, які поступово дійшли висновку, що лікувальна властивість кожного засобу, в тому числі й рослинного походження, визначається не його повною композицією, а окремими активними хімічними

речовинами та сполуками, що входять до складу такого лікарського засобу. Науковою доктриною Парацельса було також встановлення ефекту лікарського засобу, в тому числі і рослинного, в залежності від його дози.

З розвитком фармацевтичної індустрії і отриманням синтетичних лікарських засобів, які мали певний спектр небажаних ефектів, перед лікарями та людством у цілому постала проблема безпеки лікування. Саме препарати рослинного походження стали об'єктами фармакотерапії, яка б дозволила проводити безпечно лікування. Відомо, що до лікарських засобів рослинного походження неоднаково ставляться в різних країнах, і тому у фармакопеях різних країн їх внесок відрізняється. Разом з тим, в усіх країнах поступово нагромаджуються знання з фітознавства [14]. Значний внесок у вивчення цих знань внесла фармакогнозія – наука, що вивчає лікарські рослини, лікарську рослину сировину та продукти первинної переробки рослин і тварин з метою застосування у медичній практиці [7]. Саме з метою опанування фітотерапії не тільки провізори, але й лікарі повинні досконало вивчити лікарські рослини, сировину, галенові та неогаленові препарати, які виробляються з них. Звичайно, що наразі створюються фітотерапевтичні центри, лабораторії в науково-дослідних інститутах, закладах Національної Академії наук. На високому методичному рівні проводяться дослідження фармакодинаміки лікарських засобів природного походження.

Сучасна медична наука та практика застосовує фітопрепарати для лікування різних захворювань, особливо з хронічним перебігом [1]. Індивідуальний підхід до лікування таких хворих, а також призначення фітопрепаратів особам, що перебувають в екстремальних умовах, залишаються одним з основних принципів персоналізованої терапії. У реалізації цих принципів головне місце займають готові препарати, але належне – фітотерапевтичні лікарські засоби у вигляді різноманітних екстемпоральних лікарських форм, що пройшли випробування часом, перевірені на практиці, та не втратили значення в сучасності.

Саме завдяки загальному психологічному впливу лікарські засоби, які виписані за індивідуальним рецептом конкретному хворому, можуть у деяких випадках мати більш виражену лікувальну дію, ніж лікарські засоби промислового виробництва, що розраховані на лікування певної хвороби, а не конкретного хворого. Можна також відзначити, що до складу готових лікарських препаратів, навіть рослинного походження, можуть увійти допоміжні речовини, що мають різний індивідуальний вплив на організм. Лікарі, які виписують фітопрепарати, мають бути обізнані зі спектром діючих речовин (алкалоїдами, вітамінами, кардіоглікозидами, флавоноїдами, сапонінами, органічними кислотами, ефірними оліями тощо) та знати вплив цих складових на різні системи та органи [3].

Біологічно активними сполуками рослин повинні бути органічні сполуки, які мають специфічну дію при здійсненні певних функцій організму та впливають на перебіг хвороб, в основі механізму яких лежить модуляція біохімічних процесів [2]. Відомо, що застосування препа-

ратів природного походження, як і інших, можливе після проведення доклінічних, клінічних досліджень, отримання дозволу для застосування Державного експертного центру МОЗ України [11].

У Національному медичному університеті ім. О. О. Богомольця та Київському медичному університеті УАНМ проводяться дослідження з вивчення фітотерапії, фармакогнозії, фармакології та клінічної фармакології лікарських засобів на основах наукових й практичних аспектів [5].

Не всі фітотерапевти звертають увагу на той факт, що біологічно активні речовини у складі рослин утворюються в живих рослинних клітинах і мають багато спільного з клітинами людського організму. Їх біологічний цикл має спорідненість з організмом людини більше, ніж синтетичні чи отримані з рослин речовини у чистому вигляді. Вважається, що біологічно активні речовини рослин, навіть коли вони належать до сильнодіючих, значно не порушують обмінних процесів, на відміну від деяких синтетичних препаратів.

Паралельно з розвитком фітотерапії та фармакогнозії розвивається та удосконалюється така наука, як фармацевтична хімія, тому що при вирішенні питання екстракції біологічно активних речовин виникає необхідність визначення оптимальних умов для вивільнення їх з сировини. Таким чином було оптимізовано параметри вилучення антоціанів за температурним фактором, методом та тривалістю екстракції у свіжих плодів бузини чорної та калини звичайної [4].

Велике значення надається також якості отриманих фітопрепаратів із застосуванням новітніх технологій, активність яких підтверджується експериментально та в клініці. Так була розроблена технологія та одержання густого екстракту собачої кропиви, а також визначення вибору та кількості необхідних допоміжних речовин [8].

Таким чином, конче потрібна радикальна переорієнтація ставлення до фітотерапії офіційної медицини, яка має визначити і сформулювати парадигму сучасної наукової фітотерапії як раціональної системи у структурі комплексного лікування і профілактики захворювань людини.

Поглиблене вивчення біології людини, складних механізмів формування патології і видужання спонукають здійснювати пошуки не лише хімічних, а насамперед біологічних шляхів збереження здоров'я. А це, в свою чергу, має спрямувати фармакологічну і фармацевтичну науки в русло пошуків «біологічних» медикаментів, тобто таких, які б за своєю будовою і дією були найбільш близькими до біохімічних структур людського організму. Саме тут у нагоді можуть стати різноманітні природні чинники, створені самою природою ліки, серед яких неабияку роль відіграє розмаїта флора.

Використання природних засобів, зокрема лікарських рослин, має відбуватися лише за умови наукового осмислення емпіричних надбань у галузі траволікування і визначення пріоритетних напрямків нерозгаданих таємниць рослинного світу.

Рослинний і тваринний світ з погляду визначення лікувальних властивостей біологічно активних речовин вивчений недостатньо, хоча дослідження проводяться протягом тривалого часу. Вважаємо за необхідне впровадити більш сучасні методи розробки та дослідження, в першу чергу, фітопрепаратів, застосування нових технологічних підходів. Слід підвищити кількість публікацій методичних рекомендацій та інформаційних листів щодо визначення фармакохімічних, фармакологічних та лікувальних

властивостей фітозасобів. Доцільно частіше запрошувати знавців з фармакології фітозасобів та фітотерапії до виступів в ефірі і на телебаченні.

Ми ще раз хочемо наголосити на доцільності відкриття в Україні Державного інституту фітотерапії, підпорядкованого Національній Академії наук, що буде сприяти вирішенню пріоритетних проблем та завдань вітчизняної науки.

Література

1. Бензель Л. В. Лікарські рослини і фітотерапія / Л. В. Бензель, Р. С. Дармограй, П. В. Олійник, І. Л. Бензель. – К.: ВСВ «Медицина», 2010. – 200 с.
2. Гарник Т. П. Основи фармакогнозії і фітотерапії / Т. П. Гарник, В. М. Князевич, В. А. Туманов. – Житомир: Вид-во ПП «Рута», 2015. – 256 с.
3. Гарник Т. П. Сучасний стан та перспективи фітотерапії / Т. П. Гарник, В. А. Туманов, В. О. Петрищева, К. В. Гарник // *Актуал. пит. народ. і нетрадиц. мед.: матеріали наук. симпозіума з міжнар. участю.* – К. – 2014. – С. 31-36.
4. Гергель О. В. Оптимізація параметрів вилучення антаціанів з плодів бузини чорної та калини звичайної / О. В. Гергель // *Фітотер. Час.* – 2014. – № 3. – С. 66-68.
5. Горчакова Н. О. Метаболітопронні антигіпоксанти рослинного і синтетичного походження (Огляд літератури) / Н. О. Горчакова // *Фітотер. Час.* – 2015. – № 3. – С. 15-18.
6. Князевич В. М. Народна медицина в Україні: погляд на проблемні питання крізь призму розвитку / В. М. Князевич, Т. П. Гарник, С. І. Соколовський [та ін.] // *Фітотер. Час.* – 2015. – № 2. – С. 8-11.
7. Кобзар А. Я. Фармакогнозія в медицині / А. Я. Кобзар. – К: Медицина, 2007. – 344 с.
8. Мінарченко В. М. Ресурсознавство. Лікарські рослини. Навчальний посібник / В. М. Мінарченко. – К: Фітосоціоцентр, 2014. – 215 с.
9. Омельченко П. С. Розробка складу та обґрунтування технології таблеток з густим екстрактом собачої кропиви / П. С. Омельченко, С. В. Гладух, І. С. Бурлака // *Фітотер. Час.* – 2015. – № 1. – С. 70-72.
10. Середа П. І. Лекарственное растительное сырьё и фитосредства / П. И. Середа, Н. П. Максютин, Е. Н. Струменская [и др.]. – К.: ВСИ «Медицина», 2010. – 272 с.
11. Туманов В. А. Державна політика в галузі охорони здоров'я та сучасний стан використання методів народної і нетрадиційної медицини в Україні / В. А. Туманов, Т. П. Гарник, С. І. Соколовський, К. В. Гарник // *Фітотер. Час.* – 2015. – № 3. – С. 4.
12. Чекман І. С. Клінічна фітотерапія / І. С. Чекман. – К: ТОВ «Рада», 2006. – 656 с.
13. Чекман І. С. Основи народної медицини при викладанні предметів у вищих навчальних закладах України / І. С. Чекман, Н. О. Горчакова, Т. П. Гарник, В. А. Туманов // *Фітотер. Час.* – 2014. – № 4. – С. 4-7.
14. Чекман І. С. Фітознавство – науково-педагогічний аспект / І. С. Чекман, Т. П. Гарник, Н. О. Горчакова [та ін.] // *Фітотер. Час.* – 2015. – № 1. – С. 4-9.

Надійшла до редакції 21.12.2015

УДК615.322 (09) +615.89+615.322.014.2

**Н. О. Горчакова, Т. П. Гарник, В. А. Туманов, І. С. Чекман
ВІД НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ДО ФІТОТЕРАПІЇ**

Ключові слова: народна медицина, фармакогнозія, фармацевтична хімія, фітотерапія.

Авторами показані основні етапи розвитку народної медицини, фітотерапії і фармакогнозії.

**Н. А. Горчакова, Т. П. Гарник, В. А. Туманов, И. С. Чекман
ОТ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ ДО ФИТОТЕРАПИИ**

Ключевые слова: народная медицина, фармакогнозия, фармацевтическая химия, фитотерапия.

Авторами показаны основные этапы развития народной медицины, фитотерапии, фармакогнозии.

**N. A. Gorchakova, T. P. Garnyk, V. A. Tumanov, I. S. Chekman
FROM THE TRADITIONAL MEDICINE TO PHYTOTHERAPY**

Keywords: traditional medicine, pharmacognosy, pharmaceutical chemistry, phytotherapy.

The authors have shown the main steps of the traditional medicine, phytotherapy, pharmacognosy development.

